

ZUZANA KUNZOVÁ

VZDĚLÁVÁNÍ IMIGRANTŮ – TÉMA PRO SOUČASNOU TEORII A PRAXI

Education of Immigrants – topic for current theory and practice

Úvod

Počty cizinců žijících v České republice rostou a dle kvalifikovaných prognóz vycházejících z předpokládaného politického a ekonomického vývoje České republiky porostou i nadále (Drbohlav, cit. 1999). Přesto není problematice vzdělávání imigrantů v české pedagogické teorii a praxi dosud věnována dostatečná pozornost. Zdá se, že toto téma není zatím odbornou veřejností vnímáno jako aktuální a naléhavé.

Evropa a školní úspěšnost imigrantů

V mnoha zemích západní Evropy je vzdělávání imigrantů jedním ze stěžejních pedagogických témat současnosti. V přistěhovaleckých komunitách vyspělých zemí se totiž soustředí hlavní sociální a ekonomické problémy. Ty se pak při vzdělávání dětí z těchto komunit kombinují také s jejich jazykovou a kulturní odlišností od domácí populace.

Některé prameny uvádějí, že děti imigrantů mají v porovnání s domácími populacemi vyspělých zemí mnohem nižší školní vzdělání, častěji propadají a opouštějí školu před jejím ukončením (dokonce bez ukončení základního vzdělání) a jsou ve vyšší míře nezaměstnané (Luit, Nelissen, 1995).

Skutečnost, že děti imigrantů zůstávají ve výuce téměř všech předmětů pozadu má podle Luita a Nelissena zejména tyto příčiny: neovládají dostatečně oficiální jazyk země, existují značné rozdíly mezi kulturou ve škole a doma, rodiče často nejsou schopni sami dítě vzdělávat, uvedené rodiny žijí ve špatné společenské a ekonomické situaci (Luit, Nelissen, 1995).

Odborníci vidí nejčastěji jako příčiny malé školní úspěšnosti dětí imigrantů nižší socioekonomický status rodin přistěhovalců, odlišnost kultury rodiny a školy a nedostatečnou znalost vyučovacího jazyka. Potvrzuje to i dokument *Vzdělání a sociální spravedlnost v zemích OECD: „Vznikající vzdělávací problémy souvisejí jak se sociálně ekonomickými podmínkami imigrantů, tak s jejich jazykem, kulturou a rasismem.“* (Vzdělání, 1998, s. 35)

Postavení imigrantů žijících v České republice je však od zemí západní Evropy zjevně odlišné. Lze například předpokládat, že rodiny imigrantů v České republice nežijí ve špatných sociálních a ekonomických podmínkách a že tedy v otázce vzdělávání imigrantů budou vystupovat do popředí spíše problémy jazykové a kulturní. (Tyto předpoklady však bohužel dosud nejsou potvrzeny žádnými výzkumy.)

Emigrace jako příčina vzdělanostního znevýhodnění

Imigranti přicházejí do hostitelské země ze sociokulturně odlišného prostředí. Vágnerová proto děti imigrantů řadí mezi žáky se sociokulturním handicapem, jež chápe jako „omezení v oblasti zkušeností, které jsou v tomto případě odlišné nebo nedostatečné.“ (Vágnerová, 1997, s. 140)

Imigranti mají ve srovnání s domácí populací jiné vědomosti, dovednosti a zkušenosti, jiné normy chování, náboženství, styl života apod. V jejich zemi původu byl pravděpodobně jiný vzdělávací systém, kurikulum i jiná délka povinné školní docházky. Vzdělání také může být v jejich kultuře připisována zcela jiná hodnota než v kultuře naší (např. význam vzdělání pro ženy).

Navíc mnohé zkušenosti, které dítě získalo ve své vlasti, mu v nové zemi nejen k ničemu neslouží, ale jsou mu často na překážku. Rozdílnost osvojených hodnot a norem od hodnot a norem hostitelské země (reprezentovaných a prosazovaných školou) vyvolává v dětech nejistotu a napětí (Vágnerová, 1999).

Rovněž samotná emigrace je náročným a dlouhodobým procesem, který může být spojen se specifickými psychickými poruchami. Mezi nejzávažnější patří následky případných traumatizujících zážitků vztahujících se k situaci v zemi původu, jež emigraci předcházela (např. ozbrojený konflikt).

Školní výkony dětí imigrantů v mnoha případech ovlivňuje také složitá situace, v níž se rodina v hostitelské zemi nachází (zejména život v azylových zařízeních s sebou přináší napětí v rodině, nejistotu, nedostatek soukromí a klidu na učení apod.) Rodina může být zcela zahlcena jinými problémy spojenými s emigrací a adaptací, takže jí na oblast vzdělávání už nezůstávají síly. Je však také možné, že rodina má zvýšený zájem o školní výsledky svého dítěte, neboť se pokouší zajistit jeho lepší integraci a prosazení v nové společnosti (Vágnerová, 1997).

Atmosféru v rodině ovlivňuje i fakt, že děti se zpravidla snáze než dospělí naučí nový jazyk a ve škole se mohou lépe seznamovat s novou kulturou. „*Děti, které začaly navštěvovat české školy, získaly postupně svůj nový svět, a tím se oddělily od rodičů. Také toto někdy vyvolává v rodinách napětí, zvláště pokud*

se rodiče upínali k vidině návratu do vlasti a nechtěli se v nové zemi dlouhodobě vázat.“ (Vizinová, Preiss, 1999, s. 100) Děti imigrantů se také často stávají tlumočníky a prostředníky mezi rodinou a různými institucemi, neboť mnohdy jako jediné z rodiny ovládají jazyk hostitelské země. Přestože se děti většinou poměrně snadno naučí nový jazyk, neovládají ho samozřejmě na takové úrovni, aby jim nekomplikoval učení. Míra znalosti vyučovacího jazyka je přitom často pokládána za klíčový faktor školní úspěšnosti imigrantů. Děti imigrantů se tedy musejí na rozdíl od běžné populace vyrovnávat během školní docházky v hostitelské zemi s mnoha závažnými vzdělanostními handicapy. Proto jsou ve zvýšené míře ohroženy možností školního selhání.

Při řešení otázek vzdělávání imigrantů bychom proto všechny tyto (a mnohé další) faktory měli brát v úvahu. Základními kameny těchto našich úvah by se pak měly stát zejména principy rovnosti vzdělávacích příležitostí a multikulturní výchovy a vzdělávání. Multikulturní výchovu a vzdělávání přitom chápeme jako „*pedagogický program, který zabezpečuje taková učební prostředí, jež jsou přizpůsobena vzdělávacím, sociálním a jazykovým potřebám žáků z rozdílných etnických, rasových aj. minorit.*“ (Průcha, 1991, s. 270).

Z empirického šetření

Navštívila jsem čtyři základní školy, v nichž se vzdělávají cizinci, a hovořila jsem s představiteli (řediteli či zástupci ředitelů) těchto škol. Jednalo se o dvě běžné základní školy v Brně, jednu základní školu s projektem zaměřeným na výuku českého jazyka pro cizince a jednu základní školu, v níž plní povinnou školní docházku děti z blízkého azylového zařízení.

Prostřednictvím rozhovorů vedených s představiteli jednotlivých škol jsem se seznámila s tím, jak jsou v těchto základních školách cizinci vzděláváni a jaké případné problémy jsou s jejich vzděláváním spojeny.

Hlavním smyslem zde zveřejněných závěrů tohoto šetření je seznámit odbornou veřejnost s problematikou vzdělávání imigrantů v České republice tak, jak je vnímána a prezentována představiteli škol, a případně posloužit jako základy hypotéz pro budoucí výzkumy této oblasti:

1) Školy se dosud nesetkaly s vážnými problémy vyplývajícími z odlišnosti kultur imigrantů (chování, hodnoty, náboženství aj.).

Příčinou tohoto stavu je zřejmě tendence imigrantů co nejméně se odlišovat od domácí populace, což potvrzují i představitelé navštívených škol. Jedná se o jev známý z mnoha jiných zemí - první skupinky imigrantů se snaží pokud možno splynout s majoritní populací, a teprve se vzrůstajícím počtem přistěhovalců v zemi začínají více prosazovat svou vlastní kulturu.

2) Školy se dosud nesetkaly s psychickými problémy svých žáků souvisejícími s procesem emigrace a situací v zemi původu, jež emigraci předcházela.

Potvrzují to všichni respondenti. Lze však předpokládat, že s těmito problémy se setkávaly zejména školy, které v několika minulých letech poskytovaly

vzdělávání dětem se statusem dočasné ochrany. Tyto školy však nebyly do výzkumu zahrnuty.

4) Děti imigrantů v České republice nežijí ve špatných sociálních a ekonomických podmínkách.

Na základě výpovědí představitelů škol není důvod se domnívat, že sociální a ekonomická situace imigrantů se významně liší od domácí populace. Navíc dosud v České republice neexistují přistěhovalecké komunity s vysokou koncentrací sociálních a ekonomických problémů. Samostatnou kategorií však v tomto směru nepochybně tvoří cizinci žijící v azylových zařízeních.

5) Děti imigrantů v České republice nejsou méně školsky úspěšné než domácí populace.

Žádná z navštívených škol neposuzuje imigranty jako méně školsky úspěšné než ostatní žáky. V běžných školách jsou naopak imigranti hodnoceni spíše jako žáci prospěchově nadprůměrní. Specifická situace je však v kategorii účastníků řízení o udělení azylu. Dle slov ředitele školy vzdělávající tyto žáky jde, co do školní úspěšnosti, o skupinu velmi heterogenní (blíže viz následující bod).

6) Rodiny přistěhovalců, které mají v úmyslu zůstat dlouhodobě či trvale v České republice, mají zájem o vzdělávání svých dětí.

Souvislost tohoto tvrzení s předchozím bodem je zřejmá. Zájem o vzdělávání svých dětí projevují, dle respondentů, zejména rodiny s perspektivou dlouhodobého či trvalého pobytu v České republice. Tyto děti navštěvují zpravidla běžné základní školy a mají dobré studijní výsledky. Naopak některé rodiny účastníků řízení o udělení azylu například plánují opustit Českou republiku a vzdělávání dětí v českých školách pro ně proto není prioritou.

7) Školy nemají výraznější problémy s xenofobními projevy a etnickými konflikty mezi žáky (případně i učiteli či rodiči).

Je však otázkou, nakolik jsou si představitelé škol vědomi existence takového projevu v jejich škole a zejména nakolik jsou ochotni tyto problémy v rozhovorech přiznat. Nicméně pouze jediný rozhovor - s ředitelem základní školy vzdělávající děti z azylového zařízení - naznačoval nevstřícnou atmosféru ve škole.

8) Učitelé si plně neuvědomují šíři a závažnost problematiky vzdělávání imigrantů.

Dle názoru respondentů vnímají učitelé zejména jazykový handicap imigrantů a případně jejich odlišné vědomosti (česká historie apod.) Ostatní aspekty jejich specifických vzdělávacích potřeb (související zejména s jejich kulturní a etnickou identitou, procesem emigrace, adaptace a integrace do nové společnosti aj.) ustupují do pozadí.

9) Učitelé neznají a nepoužívají vyučovací postupy, které vycházejí z principu multikulturní výchovy a vzdělávání.

Představitelé škol potvrzují v rozhovorech známý fakt o monokulturnosti našich škol. Učitelé podle jejich slov pracují se všemi žáky v zásadě stejným způsobem (tolerují však jazykový handicap a případně připravují imigrantům krátké výtahy z učebních textů). Vyučovací postupy vycházející z multikulturní výchovy a vzdělávání neznají a nepoužívají.

10) Učitelé nemají zájem o své další vzdělávání zaměřené na oblast vzdělávání imigrantů.

Některé kurzy, pořádané pro učitele například pedagogickými centry či školskými úřady, zaměřené na multikulturní výchovu a vzdělávání či na integraci žáků z etnických menšin se nekonaly z důvodu nízkého zájmu za strany učitelů. Představitelé škol pak potvrzují, že přítomnost cizinců mezi žáky školy není pro učitele sama o sobě dostatečným důvodem k tomu, aby se v této oblasti vzdělávali.

11) Učitelé mají jen velmi omezené možnosti získat vědomosti a dovednosti potřebné pro vzdělávání imigrantů.

Nabídka kurzů a publikací zaměřených na toto téma je velmi malá. Nejvýznamnějšími, běžně dostupnými publikacemi jsou zřejmě práce M. Pasche a T. Šiškové. Zcela však chybí například informace o jednotlivých etnických menšinách přicházejících do České republiky (současná politická a ekonomická situace v jejich zemích původu, kultura, náboženství, historie apod.) či o multikulturní výchově a vzdělávání.

Je zjevné, že školy nevnímají specifické vzdělávací potřeby imigrantů dostatečně citlivě a otázkou jejich vzdělávání se příliš intenzivně nezabývají. Přesto se v rozhovorech s představiteli škol objevily například požadavky na zvýšení finančních prostředků na učební pomůcky pro školy vzdělávající imigranty, na snížení počtu žáků ve třídách s imigranty, ale i nespokojenost se stávající legislativou, nejasnosti v její interpretaci atd. Oblast vzdělávání imigrantů tedy není respondenty vnímána jako bezproblémová.

Závěr

Problematika vzdělávání imigrantů v České republice si nepochybně zaslouží, aby se jí věnovalo více pozornosti než doposud, a to jak v teorii tak i v praxi. Vzhledem k tomu, že v České republice se této oblasti pedagogický výzkum dosud nevěnoval, existuje široká paleta témat, na které je možné se v budoucích výzkumech zaměřit. Jistým vodítkem snad mohou být i tato výše uvedená tvrzení.

Je však zřejmé, že kategorie imigrantů je příliš široká a heterogenní na to, aby mohla být zkoumána jako celek. V našem pojetí do ní totiž mohou spadat lidé s různou délkou pobytu v hostitelské zemi (od několika dnů až po desetiletí), různým právním postavením (např. účastníci řízení o udělení azylu, azylanti, cizinci s povolením k trvalému pobytu či dlouhodobým vízám), lidé ze zemí a kultur různě „vzdálených“, zemi a kultuře naší atd. Rovněž je vhodné si vymezit, zda se bude výzkum zaměřovat na vzdělávání imigrantů v běžných školách, školách s projektem pro imigranty či školách v blízkosti některého typu azylového zařízení.

Základní informace o problematice vzdělávání imigrantů bude nutné čerpat ze zahraničí, kde mají v tomto směru bohatší zkušenosti. Částečně nám ale mohou posloužit i poznatky z oblasti vzdělávání Romů, jako jedné z etnických

menšin žijících v České republice. Nesmíme však přitom zapomínat, že vzdělávací potřeby imigrantů vycházející z jejich specifického postavení v nové společnosti se od potřeb tradičních národnostních menšin v mnohém odlišují.

LITERATURA

- DRBOHLAV, Dušan. Prognóza vývoje migrační situace v České republice ve vztahu k problematice integrace cizinců. [cit. 1999–19–10]. URL: http://www.mvcr.cz/uprchlici/kul_stul.htm.
- HRUBÁ, Jana. Jsme, nebo nejsme rasisté? *Učitelské listy*, 1997/98, roč. 5, č. 2, s. 6–8.
- KABELA, Miroslav. *Holandská zkušenost*. Brno: Barrister&Principal, 1999. 213 s.
- KUNZOVÁ, Zuzana. *Děti imigrantů v současné české škole*. Brno: MU, 2000 (diplomová práce).
- LUIT, Hans, NELISSEN, Jo. Nový přístup k výuce u dětí přistěhovalců. *Pedagogika*, 1995, roč. 45, č. 3, s. 250–259.
- PASCH, Marvin, aj. *Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině*. Praha: Portál, 1998. 416 s.
- PRŮCHA, Jan. Multikulturní výchova a vzdělávání. *Pedagogika*, 1991, roč. 41, č. 3, s. 269–276.
- ŠIŠKOVÁ, Tatjana (ed.). *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha: Portál, 1998. 203 s.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: UK, 1997. 170 s.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999. 444 s.
- VIZINOVÁ, Daniela, PREISS, Marek. *Psychické trauma a jeho terapie*. Praha: Portál, 1999. 158 s.
- Vzdělání a sociální spravedlnost v zemích OECD*. Praha: ÚIV, 1998. 140 s.

SUMMARY

In many countries of western Europe children of immigrants tend to do poorly at school. They also fail and drop out more often than the native-born pupils. The main cause of this problem is seen particularly in the socioeconomic status of the immigrants' families, their cultural background - different from the majority culture - and lack of the official language skills (the language of instruction).

But there are many other factors that may influence the academic achievement of immigrant children. That is for example the whole process of emigration and adaptation in the new society, limited formal education in their native countries, limited educational background, different curriculum in their native countries etc. All in all, the children of immigrants are educationally disadvantaged and in comparison with the native-born population they have to cope with many serious handicaps.

I have visited four primary schools in the Czech Republic that are attended by the immigrant children. As a result of this I introduce the following hypothesis: the children of immigrants do not have lower socio-economic status than the native-born population in the Czech Republic. The academic achievement of immigrant pupils is not worse than the academic achievement of the native-born pupils in the Czech Republic. The families of immigrants who intend to live in the Czech Republic are interested in education of their children. Czech schools do not have significant problems with xenophobia or ethnic conflicts. Teachers do not use educational methods based on the principle of multicultural education.

The Czech schools have to cope with the specific needs of immigrant children but the issue of immigrant education has not been studied in the Czech Republic yet.